

Алқызыл долана. Боярышник кроваво-красный

Crataegus sanguinea

Ботаникалық сипаттамасы. Раушангүлділер тұқымдасына жататын бұта не ағаш. Жарық сүйгіш, аяз бен құрғақшылыққа төзімді, топырақ талғамайды. Бұтақтары тікенді, кейбір түрлері тікенсіз болады, биіктігі 1 – 4 м. Жапырақтарының жиегі тілімденген. Гүлі ақ немесе қызғылт, қызыл, жартылай шатырша не қылқан тәрізді гүлшоғырын түзеді, қос жынысты. Жемісі – жидек, ұсақ, алқызыл, сары не кара түсті, 1 – 5 сүйекті, кейбір түрі жеуге жарамды, витаминге бай. Тұқымынан көбейеді. Аралар арқылы тозанданып, жануарлар арқылы таралады.

Таралуы. Евро-сібірлік ареал типі. Ресей: европаның шығыс бөлігінде, Батыс Сібірде, Шығыс Сібірде; Қазақстанда, Орталық Азияда, Қытай мен Монғолияда кездеседі. Солтүстік Қазақстан, Семей, Шығыс Қазақстан облыстары, Жоңғар Алатауы, Жалпы Сырт сілемі, Тобыл-Есіл, Ертіс, Семей, Көкшетау, Солтүстік Каспий, Торғай, Зайсан, Балқаш, Алакөл, Алтай, Тарбағатай, Жоңғар Алатауында кездеседі.

Медицинада қолданылуы. Медицинада жемісі мен гүлін пайдаланады. Долананың препаратын (гүлінің тұндырындысы, жемістерінің сұйық экстрактысы) жүрек жұмысының тонусы бұзылғанда, тахикардия ауруына қарсы қолданады. Адамның көңіл - күйін жақсартып, қан қысымын төмендетіп, дұрыс ұйықтауына әсер етеді. Ауыр науқастан соң қайта қалыпқа келуді тездетеді және құрамындағы холестеринді азайтады. Бас айналғанда, деміккенде пайдаланса жақсы нәтиже береді.

Үлкен сүйелшөп. Чистотел большой. *Chelidonium majus*

Ботаникалық сипаттамасы. Өсімдіктің сабағының ұзындығы 50-100см. Сабағын сындырған кезде - сүтті шырынға толы секреторлық каналдары табылады. Шырыны ауада қызғылт түске аяалады. Жапырағы кезектесіп орналасқан, 3-5 дөңгелекше бөлшектен тұрады. Гүлдерінің төрт желекті күлтесі болады. Түсі алтын-сары, кәдімгі шатыр гүлшоғырына жиналған. Мамырдан тамыз айына дейін гүлдейді. Жемісі – қауашақ, дәні ұсақ, қара түсті.

Таралуы. Бұл өсімдік көбінесе көлеңкелі тау беткейлерінің бұталары арасында, орман алаңдарында, көл, өзен жағалауларында кездеседі. Республикамыздың оңтүстік,шығыс облыстарында ескі мал қораларының, тұрғын үй маңында, бау – бақшалар арасында арам шөп ретінде өсе береді.

Медицинада қолданылуы. Сары ауру, өт жолдарының,бауыр, тері аурулары және тері туберкулезі кезінде қолданылады.

Дәрілік түйежоңышқа. Донник лекарственный. *Melilotus officinalis*

Ботаникалық сипаттамасы. бұршақ тұқымдасына жататын екі жылдық сирек бір жылдық өсімдіктер. Биіктігі 30 – 100 см. Кіндік тамыры тарамдалған. Сабағы тік, бұтақталып өседі. Жапырағы күрделі, үш құлақты, ұзын сағақты, бөбешік жапырақшалары тісті болады. Тостағанша жапырақшаларының ұзындығы 2 мм-дей, бес тісті. 9 аталығы бір-бірімен түтікше тәрізді болып бірігіп кеткен. Біреуі, көбінесе, бос жатады. Гүлі ұсақ сары не ақ түсті, шашақ гүлшоғырына топталған. Жәндіктермен тозаңданады. Жемісі – ұзынша келген, мұртшасы бар бұршаққап, сыртында көлденең қатпарлары, ішінде бір тұқым болады. Құрғақшылыққа, суыққа төзімді келеді, топырақ талғамайды.

Таралуы. Қазақстанның барлық аймағында кездеседі, дала шалығынында, кейде сортаң жерлерде, өзен аңғарында, жол жиегінде, бақта өсетін 3 түрі бар.

Медицинада қолданылуы. Демікпебауыр, өкпе, жөтел, жүрек және бас аурулары кезінде қолданылады.

Жусан. Полынь. *Artemisia*

Ботаникалық сипаттамасы. күрделігүлділер тұқымдасына жататын көп жылдық, кейде бір не екі жылдық шөптесін өсімдіктер тегі, көбіне шала бұта. Жусанның биіктігі 10 – 60 см, кейде 1,5 – 2 м-дей болады. Сабағы тік немесе жерге жайылып өседі. Жапырағы кезектесіп орналасқан, қауырсын тәрізді, шеті тілімденген, кейде бүтін жиекті. Ұсақ гүлі қос жынысты, сары түсті, себеттері көп, әбден піскен кезде шашыраңқы иіліп келген сыпыртқы гүлшоғырын құрайды. Шілдеден қыркүйекке дейін гүлдейді.

Таралуы. Қазақстанның барлық жерінде – шөл-шөлейтті далада, таулы жерлерде өсетін 81 түрі бар.

Медицинада қолданылуы. тәбет ашуға, асқазан, бауыр, ішек, өт қалтасы ауруына ем ретінде пайдаланған екен.

Сондай-ақ қазақ емшілері дәрмене жусанды ішек құрты ауруына қарсы қолданған.

Шәңкіш. Калина. *Viburnum*

Ботаникалық сипаттамасы. ұшқаттар тұқымдасына жататын бұта немесе аласа ағаш. Биіктігі 1,5 — 4 метрге жетеді. Сабағының қабығы ақшыл сұр түсті, тілініп кеткен, онда тықыр жас бұтақтары орналасады. Жапырақтары жалпақ, сопақша, кейде дөңгеленіп келген.

Гүлдері қос жынысты, шет жағындағы гүлдері тұқымсыз болады, шатырша-қалқанша гүлшоғырын құрайды.

Аталығының саны - бесеу, жатыны бір ұялы. Тостағанша жапырақшалары 3 не 5 тісті, күлтелері қоңырау тәрізді, ақ немесе қызыл түсті. Жәндіктермен тозанданады.

Мамыр — шілде айларында гүлдеп, тамыз — қыркүйекте жеміс салады. Жемісі — қызыл түсті сүйекше.

Таралуы. Дүние жүзінде қоңыржай және субтропиктік аймақтарда, негізінен Еуразия мен Солтүстік Америкада өсетін 200-ге жуық түрі белгілі. Қазақстанның барлық аймақтарындағы жалпақ жапырақты және аралас ормандарында, бұлақ, өзен-көл жағалауларда, сайлы, батпақты жерлер мен тау беткейлерінде 1 түрі — кәдімгі Шәңкіш кездеседі.

Медицинада қолданылуы. қан тамырларын тарылтады, жүйкені тыныштандырады. Жемісі жүрекке әсер етеді, несеп айдайды, өт жүргізеді, қабынудан қорғайды және жараларды жазады.

Таушымылдық. Пион уклоняющийся. *Paeonia*

Ботаникалық сипаттамасы. Сарғалдақтар тұқымдасына жататын көп жылдық шөптесін өсімдіктер, бұталар. Бұлардың биіктігі 40 – 80 см. Тамыры бұтақты әрі жуан, қоңыр түсті, салмағы 5 – 6 кг болады. Бұтақсыз сабағы бірнешеу, олар тік өседі. Крі гүлі бір-бірден сабағының ұшында жетіледі. Үш-үштен шығатын саусақ салалы жапырақтарының шеті тілімделген, сабаққа кезектесіп орналасады. Хош иісті гүлдері қошқыл, қызыл не қызғылт, ақ түсті, қос жынысты, аталығы көп, аналығының саны 1 – 8. Мамыр – маусым айларында гүлдеп, шілде – тамызда жеміс салады. Жемісі – жапырақша, тұқымының сырты жылтыр, қара түсті.

Таралуы. Қазақстанның шығысындағы таулы, орманды аудандарда кездеседі. Қылқан және аралас жапырақты ормандарда өсетін 2 түрі: кәдімгі Таушымылдық (*P. anomala*) және дала Таушымылдығы (кейде оны жаушымылдық деп те атайды) (*P. hybrida*) бар.

Медицинада қолданылуы. Халық медицинасында Таушымылдыңтың тамырын емдік мақсатта күзде жинайды. Таушымылдыңтың тұнбасы тәбет ашады, асқазан сөлінің қышқылын арттырады, астың қорытылуын жақсартады, жүйкені тыныштандырады. Таушымылдық Қытайда өте ерте заманнан бері мәдени өсімдік ретінде өсіріліп келеді. Қазіргі кезде оның бір мыңнан аса сорты бар.

Қызғылт семізот. Родиола розовая *Rhodiola Rosea* L.

Ботаникалық сипаттамасы. Жасақшөп тұқымдасы – Семейство Толстянковые- Crassulaceae DC. Биіктігі 50 см жететін көпжылдық шөптесін өсімдік. Тамыры жуан, тамырсабағы қабыршықты қысқа, жарғақ тәрізді үш бұрышты жапырақ. Сабағы бірнеше, кейде көп, түзу тәрізді өседі. Гүлшоғыры қалқаншагүл, көп гүлді, қалың, гүлі екі үйлі, 4 кейде 5 бөлікті тостағаншылары ланцет таспа тәрізді немесе ұзынша, сары әрі жасылдау. Аталығы 8 (сирек 10). Аналық астындағы қабыршақтар таспа ұзынша, жоғарғы бөлігі ойықты.

Таралуы. Қазақстан жерінде Алтай, Тарбағатай, Жоңғар тауларында кездеседі.

Медицинада қолданылуы. Тамыры мен сабақ тамыры ресми дәрілік шикізат. Спиртті сығыны организмнің жалпы және жүйке жүйелерінің әлсіздіктері мен қажу, жұмыс істеу қабілетінің кемуіне, вегетативті-қан тамыры тонусының құбылмалығы кезінде, психикалық ауруымен ауырғанда, жүйке жолдары ауруларына қуаттандырғыш дәрі.

Алтай қасқыржидегі. Волчегодник алтайский. *Daphne altaica*

Ботаникалық сипаттамасы. көкендер тұқымдасы, Сирек кездесетін, дәрілік эндемиктік, қалдық түрі. қасқыржидек туысына жататын бұта. Биікт. 40 – 80 см, жапырақтары ұзынша эллипс тәрізді, ұзындығы 2 – 6 см болады. Ақ жұпар иісті. 3 – 7 гүлдері қысқа бұтақтарының ұшында орналасқан. Тұқымынан көбейеді. Мамыр – маусым айларында гүлдеп, шілдеде жеміс береді. Жемісі – қара түсті сүйекше. Алтай қасқыржидегіне өзінің өсетін табиғи ортада жиі болатын өрт үлкен зиян келтіреді. Алтай қасқыржидегі – сәндік өсімдік әрі өте сирек кездесетін реликті түр. Сондықтан қорғауға алынып, Қазақстанның «Қызыл кітабына» енгізілген.

Таралуы. Алтай, Сауыр, Маңырақ, Тарбағатай, Сарыарқа өңірлерінің тау бөктерлерінде, жапырақты ормандарында, бұталар арасында өседі.

Медицинада қолданылуы. Қасқыржидектің барлық бөлігінде улы заттар – гликозид дафнин және мезерин қара сағызы кездеседі. Гүлінің құрамына флаваноидтар, кумариндер, бензол қышқылы және майлар кіреді. Қыртысында балауыр, бояғыш зат, шайыр бар. Қасқыржидектен жасалған препараттар антибактериалды, іш айдағыш, ұйықтататын дәрі, қояншыққа қарсы, ісікке қарсы қасиетке ие.

Кәдімгі бақ-бақ. Одуванчик обыкновенный

Taraxacum officinales Wigg

Ботаникалық сипаттамасы. Биіктігі 5-40(50)см болатын көпжылдық шөптесін өсімдік, тамыры жуан (2см), тік, ұштары кейде тарамдалған, тамыр мойыны үлпектенген, кейде жалаң. Жапырағы жалаң, қауырсынды тілінген немесе бүтін, ланцет немесе сопақ ланцет тәрізді.

Таралуы. Кәдімгі бақ - бақ ареалы Европа - Азиялық типке жатады. Бұрынғы КСРО-ның Европалық бөлігінде Арктикадан басқа жерлерінің бәрінде кездеседі. Қазақстанда арық жағасында, жол бойында, бақтарда ылғалды жерлерде, орман мен су жайылған шалғында өсіп өнеді. Қазақстанның барлық аудандарында кездеседі.

Медицинада қолданылуы. Бақ - бақ тамырлары тұндырмасы практикалық медицинада тәбетті ашу үшін, асқорыту жолының қызметін жақсарту үшін іш қатқанда, бауыр ауырғанда өтті айдау үшін бүйрек көк бауыр ауырғанда қолданылады. Халық медицинасында тұнбасы іш ауырғанда экземада, жыныс мүшелері ауырғанда, қайнатпасы гастритте, созылмалы іш қатуда өкпе түберкулезінде, гемморойда, тері ауруларында қолданылады. Ұнтағы ішке атресклерозда, сыртқа күйікке, үсікке, ойық жараға қолданылады.

Көктем жұпаргүлі. Злотоцвет весенний. *Adonis vernalis* L.

Ботаникалық сипаттамасы. Биіктігі 5-20 см болатын көпжылдық шөптесін өсімдік. Тамырсабағы жуан, қысқа, қоңырқара, сабақтары 3-4 тегіс, тік немесе шамалы ашылған, әдетте аз тармақталған. Төменгі жапырақтары қабыршақтанған, сабақтағы жапырақтары отырыңқы, жұмыртқа немесе дөңгелек тәрізді бөлінген, төменгілері саусақ тәрізді.

Таралуы. Далаларда, ормандар және бұталарда және бұталардың шеттерінде өседі. Тобыл-Ишим, Ертіс, Каспий маңында, Алтайда кездеседі. Жалпы таралуы бұрынғы КСРО-ның Европалық бөлігінде, Кавказда, Батыс және Шығыс Сібірде кездеседі

Медицинада қолданылуы. Жүрек қан тамырлары ауруларын емдеуге кеңінен пайдаланылады. Препараттары бромен бірге жүйке қозғанда ұйқы қашқанда, эпилепсияны емдеуге қолданады.

Кәдімгі мыңжапырақ. Тысячелистник обыкновенный *Achillea millefolium* L.

Ботаникалық сипаттамасы. Биіктігі 20-28 см болатын көп жылдық шөптесін өсімдік. Тамырсабағы жуан, жылжымалы, көптеген жіңішке шашақты тамырларымен, жер асты өркендерімен белгілі. Жапырақ кескіні ланцет тәрізді немесе таспа ланцет тәрізді, жиегі қосалқы тілімделген.

Таралуы. Бұрынғы КСРО-ның Европалық бөлігі, Кавказ, Батыс және Шығыс Сібір, Орта Азия, Атлантикалық және Орталық Европа, Жерорта теңізі, Балқан, Кіші Азия, Иран, Батыс Қытай, Моңғолия. Қазақстанның барлық шалғындарында, егістік шеттерінде жол бойларында өседі. Қазақстанның барлық таулы аудандарында кездеседі.

Медицинада қолданылуы. Қан кету, геморой, жара ауруында, гастрит болғанда қолданылады. Қанның ұюын арттырады, зат алмасуды жақсартады, тәбетті ашады. Балғын шырыны қанның тоқтауына, мұрыннан қан кеткенде пайдаланылады. Эфир майларынан хамазулен препаратын жасайды.

Кәдімгі өгейшөп. Мать и мачеха. *Tussilago farfara* L.

Ботаникалық сипаттамасы. Биіктігі 10-20см болатын, көпжылдық шөптесін өсімдік. Тамырсабағы жатаған ұзын, бұтақтанған. Гүл сабағы түзу, майда, қабыршақ тәрізді жұмыртқа ланцет пішінді, жапырақтарымен жамылған.

Таралуы. Қазақстанда дала өзендерінің жағалауларындағы құмдарда сайларда тау беткейлері мен өзен, бұлақ бойында өсіп өнеді. Мысалы Тобыл, Есіл, Ертіс жағалаулары Каспий теңізі бойы Ақтөбе, Балхаш-Алакөл, Алтай, Жетісу, Іле Күнгей Алатауларында, Батыс Тянь - Шань тауларында кездеседі

Медицинада қолданылуы. Өгейшөп жапырағы және гүлдері тыныс алу мүшелері ауырғанда, жөтелде, бронхитте, трахеитте, ларингитте, фарингитте, гастритте, бүйрек және қуық қабынғанда балаларда диатез болғанда, шіріншеде (золотуха) қолданылады. асқазан ішек жолдары ауруларына, безгекте, шаш түскенде

Түймедағы. Ромашка

Matricaria

Ботаникалық сипаттамасы. Күрделі гүлділер тұқымдасына жатады. Біржылдық шөптесін өсімдік. Сабағы тік, қабырғалы, бұтақты. Жапырақтары қауырсын тәрізді үш қайтара тілімделген, кезектесіп орналасқан. Гүлі ақ, гүлтозаңы сары түсті, себет гүлшоғырына топталып, дара гүлдері сабақтың ұшында жетіледі.

Таралуы. Қазақстанда Алтайда, Жетісу, Іле, Күнгей Алатауларының көбінесе ашық жерлерінде өседі.

Медицинада қолданылуы: Түймедақ адам жүйкесін тыныштандырып, оған түскен ауыртпалықты қалпына келтіреді. Қан қысымын қалыпты жағдайға дейін түсіреді. Іш өткенде, ішек түйнегенде ішеді.

Андыз. Девясил

Inula

Ботаникалық сипаттамасы. күрделі гүлділер тұқымдасына жататын көп жылдық, кейде бір жылдық шөптесін өсімдіктер. Тік сабағына бүтін жиекті жапырағы кезектесе орналасады. Ашық сары түсті гүлі қалқанша тәрізденіп, бір-бірден не топтанып біткен себет гүл шоғырына жиналады. Маусым-шілде айларында гүлдеп, тамызда жеміс береді. Жемісі цилиндр тәрізді тұқымша.

Таралуы. ТМД елдерінің Европалық бөлігінің Оңтүстік және Орталық аймақтарында, Кавказда, Батыс Сібірде, Орта Азияда өседі. Қазақстанда Семей, Көкшетау, Ақтөбе, Орал, Қостанай, Қарағанды, Шымкент маңайларына өседі.

Медицинада қолданылуы. Тамырында жүрекке әсер ететін, қабыну процесін басатын, құрттар мен микробтарды өлтіретін эфир майы, инулин бар.

Мия. Солодка

Glycyrrhiza

Ботаникалық сипаттамасы. Бұршақ тұқымдасына жатады. Көпжылдық шөптесін өсімдік. Жапырақтары қандауыр тәрізіді, қарама-қарсы кезектесіп орналасады. Гүлдері ақшыл көк, күлгін түсті, селдір шашақ гүлшоғырына топтасқан.

Таралуы. Қазақстанның шөлейтті, шөл, далалы аймақтарында өседі.

Медицинада қолданылуы. Тамырының ұнтағы әлсіз іш жүргізетін дәрі ретінде, жөтелге арналған дәрілер құрамында пайдаланылады.